

Borštnikov prstan 2008: Aleksander Valič

Obrazložitev:

Zlato priznanje, ki ga nocoj prejema Aleksander Valič in ki bo za vedno zapisano v slovenski gledališki zgodovini, je hkrati počastitev igralca, ki je pomembno prispeval k umetniški podobi našega sodobnega odrskega ustvarjanja in topla zahvala slovenskega občestva, ki je tolikokrat prešerno uživalo ob njegovih svojevrstno interpretiranih živih človeških likih, slabosti in trdovratni energiji naše pomanjkljive, minevanju izročene človeške eksistence.

Borštnikov prstan krasita dve simbolični maski, tragična in komična. In četudi današnjemu prejemniku prstana ustrezata obe, je zagotovo komična tista, ki – vsaj v očeh občinstva – prav posebno pristaja nagrajencu. Strokovna ocena je pripisala Aleksandru Valiču posebno moč v oblikovanju tragikomičnih in karakternih vlog, gledalcem pa se je zapisal v srce predvsem kot žlahten komedijant, ljudski igralec, ki črpa neposredno iz globin čustvenega doživljanja človeka vsakdanjosti, v njegovih spopadih z malimi dnevnimi tegobami in v kriznih trenutkih velikega, ko pokaže svojo uporno moč, nepričakovano herojstvo.

Življenjska zgodba Aleksandra Valiča pojasnjuje kov njegovega igrilstva. Rojen je bil komaj pol leta po koncu prve svetovne vojne v Gorici, na slovenskem ozemlju, ki je pripadlo Italiji. Spoznal je že v otroških letih bridko usodo iz rodnih tal iztrganih Slovencev, ki potihem vedno hrepene po vrnitvi na izgubljeni dom. Po italijanski okupaciji »Ljubljanske pokrajine« v drugi svetovni vojni se je zgodaj priključil narodnoosvobodilnemu boju in postal kot partizan član Frontnega gledališča VII. Korpusa, premične skupine, ki naj bi prinesla ljudem na okupiranem podeželju trenutke sproščenosti ob kulturnem užitku in sporočilo solidarnosti v skupnem boju, skupnem odporu proti zavojevalcu.

Uvrstitev v to skupino »kulturonoscev«, ki jo je dosegel po uspešno opravljenem gledališkem šolanju v Semiču, je vsaj deloma izpolnila njegovo srčno željo postati igralec, že prej, v Ljubljani, je sodeloval pri amaterskem gledališkem ustvarjanju. Frontno gledališče VII. Korpusa je prirejalo uspešne mitinge in želo obilo priznanja tudi še po vojni, ko je gostovalo v tedanjih conah B in A, povsod zelo dobrodošlo primorskim Slovincem. Tedanje izkušnje je Valič sočno, brez dlake na jeziku, pa tudi brez samohvale dokumentirano opisal v knjigi Frontniki.

Logični naslednji korak je bilo pionirsko delo pri pravkar snujočem se slovenskem gledališču v Trstu. Tjakaj je bil povabljen in – kot vojak – pravzaprav komandiran, pa se je odzval brez ugovora, šel je vendar služiti, igrati, v deželo svojega hrepenenja, tako rekoč domov.

Tržaške izkušnje je nato opisal v svoji drugi knjigi Sanje in resničnost. Sanje so bile čudovite, saj je bil prepričan, da bo rodna Gorica neogibno združena z matičnim slovenskim ozemljem in bo igral na njenem odru, resničnost pa je bila trda in kruta. Mlada gledališka skupina je bila neprestano izpostavljena nerazumevajoči nenaklonjenosti britansko/ameriških zasedbenih oblasti, ki nikakor niso bile pripravljene zagotoviti slovenskemu gledališču stalnega odra – četudi je bilo v Trstu šestero primernih – in niti slišati niso hotele o medvojnem boju partizanov na strani Zaveznikov. Pionirsko tržaško gledališče je želelo obuditi tradicijo nekdanjega Narodnega doma v Trstu, ki so ga leta 1920 požgali fašisti, in bilo pri tem neprestano izpostavljeno napadom italijanskih neofašistov. V Trstu je igralo zdaj tu zdaj tam, vaje je imelo, kjer se je znašlo, in edino zadoščenje je dobilo na številnih gostovanjih po slovenskem delu Istre in po naseljih cone A, kjer je prebivalstvo igralce, kajpak, navdušeno sprejemalo, saj so mu prinesli slovensko besedo. Valič je dobil tedaj prvo pomembnejšo vlogo v Borovih Raztrgancih – igral je izdajalskega Ferleža v predstavi, katere sporočilu so gledalci z dušo in srcem pritrjevali. Toda razmere so bile grozotne, dokler gledališče ni dobilo skromnega avtobusa, so nekdanja pešačenja Frontovcev zamenjali odprti tovornjaki in delež igralcev je bilo neprestano prezebanje. Tešilo jih je upanje in pričakovanje, da bo slednjič zrasla v Trstu nova zgradba, ki bo dala stalno domovanje slovenskemu gledališču. Toda želja je bila videti tedaj komaj uresničljiva.

Po dveh letih neprestanih psihičnih in fizičnih naporov so začeli igralci to prvo povojno tržaško gledališče zapuščati. Valič je bil med zadnjimi. Da bi se osnovalo gledališče v rodni Gorici, kamor je predvsem želel priti, ni bilo niti misliti. Vabila je Ljubljana, posebno še ljubljanska igralska šola – zdajšnja Akademija za gledališče, radio, film in televizijo – kjer si je želel nadebudni igralec izpopolniti svoje poklicno znanje. Vabilo v dramo SNG in možnost dodatnega šolanja sta bila neustavljiva. »Sandi« se je s krvavečim srcem odločil za Ljubljano.

Tod se je začel njegov strmi igralski vzpon, spoznali smo tistega Valiča, ki ga iz povojnega pol stoletja ljubljanske Drame ne moremo odmisлити. Bil je nadaljevalec ne toliko Borštnikove, kot Verovškove linije, umetniškega opusa danes premalo znanega Borštnikovega učenca, ustvarjalca prvenstveno komičnih vlog, ki se je izkazal tudi kot karakterni igralec, pa je bil pogosto prisiljen nastopati v tedaj priljubljenih burkah. In po tej liniji je Valič soroden še Franu Lipahu, nepozabnemu Shakespearovemu Poloniju, ki je tudi pisal gledališke spomine in

po katerem je prevzel vlogo Hvastje v Cankarjevih Hlapcih in Orgona v Molièrovem Tartuffu in ju upodobil enako nepozabno – in popolnoma drugače – od znamenitega prednika. Kako ne? Od malega, debelušnega Lipaha loči Valiča že njegova fizična pojavnost, visokorasla, tršata, ostro rezani obraz, raskavi, zamolkli glas, ki pa zna zadobiti nepričakovan, mogočen volumen. Presenetljivo: Valič je bil tudi odličen pevec. A njegov Hvastja je bil zasnovan kot človek, strt od neprestanih udarcev usode, po krivici ponižan in od okoliščin prisiljen v životarjenje, ki pa je pri tem ohranil polno mero dostojanstva, sočutne človečnosti. Epizodna figura, ki, tako interpretirana, zna zrasti do učitelju Jermanu enakovredne veličine.

In Valičevi Molièrovi liki! Orgon kot protiigralec svetohlincu Tartuffu, naivnež, čigar naivnost izvira iz žlahtne narave, nesposobne doumeti pokvarjenost licemerca. In zato – proti vsej življenjskim resničnostim bolj prilagojeni družini – trdno stoji na Tartuffovi strani, do končnega prepoznanja in zloma, ki je zanj resnična tragedija. In Geront v Scapinovich zvižajah ali skopuški Sganarel! V Molierovih komedijah, ki tako plastično razkrivajo človeške slabosti, da jih skorajda utelešajo, je Valič iz v kostum oblečenih slabosti oblikoval živa človeška bitja, ki se jim smejemo, ne da bi jih zaničljivo odpisali, ker so vendarle nam podobni ljudje. Valič je velik v razumevanju šibkosti in zadržanem opozarjanju na to, da pogledjmo vase, preden prvi vržemo kamen.

Odigral je vrsto vlog tudi v Shakespearovih igrach. Najbolj so se zapisale v spomin tiste v »komedijah«: Nosan v Snu kresne noči, Komolec v Milo za drago, bil pa je kajpada tudi Pantalone v Goldonijevem Lažniku, Zmešnjava v Linhartovem Matičku, Popiva v Držičevem Botru Andražu in je nosil vso težo predstave kot Lipe v Primorskih zdrahah.

Podobnih vlog v klasičnem in sodobnem repertoarju je ustvaril še lepo vrsto. In bistri dar opazovanja ob bogatih življenjskih izkušnjah mu je omogočil, da je dal vsaki izmed njih drugačen obraz. Vsakič, ko se je pojavil na odru, je predstava zaživela. Ne samo zaradi njegove izrazite odrske prezenca, predvsem zato, ker so gledalci pričakovali vsakič drugačno osvetlitev neke pristne človeške lastnosti in se pripravili na smeh. To je bil niz – prava ogrlica – raznih aspektov tega, kakršni smo: policaji, poštarji, vojaki, birokrati, mežnarji in tudi – denimo – Cankarjevi župniki. Včasih karikirani, tudi groteskni, a vedno razpoznavni in tudi sprejemljivi.

Posebno mesto v Valičevem ustvarjanju pomeni, seveda, njegov »véliki met«, Diderotov Rameaujev nečak. Skoraj monodrama – v Fremayevi in Duvalovi priredbi je bila njegovemu sogovorniku, umirjenemu pisatelju Borisu Kralju dodeljena bolj ali manj vloga dajalca iztočnic

– je razodela v polni meri Valičev posebni potencial. Kritik Vasja Predan je po premieri zapisal: »Valič si je vlogo zamislil kot razumni preplet bohemstva, lucidnosti, cinizma in predvsem razposajenega duha, ki si ob koncu, ko se zave svoje samote, odkrije celo poteze malone melanholične človečnosti. Valičeva igra je bila [...] umetniško prepričljiva sinteza tistih značajskih in miselno spoznavnih nasprotij, ki divjajo v njegovi kritično izpovedni človečnosti...« Magistralna stvaritev in igralski dosežek, ki je dokončno uveljavil Valiča kot karakternega igralca in hkrati začrtal merilo, ob katerem se v našem okolju merijo vsi poskusi monodrame.

Valič je igralec, ki ga poznajo vse generacije Slovencev. Morda ne vselej po imenu in verjetno tudi po pojavi ne – vsaj ne, če bi ga po naključju srečali na cesti. Kar nekaj rodov otrok pa prepozna njegov glas: oživiljal je pravljice, ki so jih poslušali s kaset Založbe tržaškega tiska in neposredno po radiu. In s kolikšnim užitkom so ga gledali otroci in odrasli v »živo« pri lutkovni predstavi Jurčičeve Kozlovske sodbe v Višnji gori na slikovitem prizorišču pod milim nebom! Nepozabno doživetje.

Starejša in srednje generacije se ga po vsej Sloveniji iz najstniških let spominjajo po filmih. V petnajst slovenskih je Valič nastopil, v osmih med njimi v pomembnih vlogah, od letos 60 letnico praznujočega prvega povojnega slovenskega celovečerca Na svoji zemlji in še naprej v Štigličevih filmih, primorski komediji Tistega lepega dne in partizanski Ne joči Peter. Bil je splavar v Kavčičevem filmu Slovo Andreja Vitužnika, prvem delu omnibusa Tri zgodbe, osvobojen zapornik v Kavčičevi Akciji in molčeči, grčavi, ostareli kmet Radman v Duletičevi Ljubezni na odoru, svoji doslej najbolj markantni filmski vlogi. Od nešteti nastopov na radiu in na – tedaj še črno beli – televiziji sodi v našo klasiko Noč na verne duše po Župančičevem besedilu, zgodnji dokaz, da je slovenska televizija zmožna posredovati tudi vrhunsko umetnost.

Slovenski kulturi in posebej Boršnikovemu srečanju je v čast in ponos, da prejema letos Boršnikov prstan umetnik, ki je na našem odru polnovredno uveljavil privrženca velikokrat zapostavljenega smejavega obraza gledališke maske, partizan in član Frontnega gledališča, ki je prinašalo kulturo, sprostitev in ozaveščanje podeželju v najtežjem času druge svetovne vojne, in eden od pionirjev tržaškega gledališča, stebra slovenske kulture na nacionalno izpostavljenem teritoriju, Aleksander Valič. Iskrene čestitke.

Rapa Šuklje